

ҚИШЛОҚ ХҲЖАЛИГИНИ ИХТИСОСЛАШТИРИШНИНГ ИЛМИЙ АСОСЛАРИ

У.Х.Ешимбетов – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори

Қ.А.Сарсенбаев – магистрант

Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти

Таянч сўзлар: моддий ишлаб чиқариш, меҳнат тақсимоти, ихтисослашув, меҳнат кооперацияси, концентрациялаш, интенсив ривожланиш.

Ключевые слова: материальное производство, разделение труда, специализация, трудовая кооперация, концентрация, интенсивное развитие.

Key words: material production, labor distribution, specialization, labor cooperation, concentration, intensive development.

Қишлоқ хўжалиги моддий ишлаб чиқаришнинг йирик тармоғи бўлиб, кишлоқ жамиятининг ривожланишида муҳим аҳамият касб этган. Бинобарин, қишлоқ хўжалиги ҳар қандай жамиятнинг асосидир. Қишлоқ хўжалиги қадимий соҳалардан бири. Дастлаб ижтимоий (худудий ёки географик) меҳнат тақсимоти ҳам қишлоқ хўжалиги (олдин чорвачилик, кейин деҳқончилик) пайдо бўлиши билан боғлиқ. Ижтимоий меҳнат тақсимоти – бу алоҳида худудий хўжалик юритувчи субъектлар (мамлакатлар, минтақалар, туманлар ва шаҳарлар) ишлаб чиқаришнинг ўзаро боғлиқ ихтисослашувидир. Ихтисослашув даражасининг ошиши меҳнат тақсимотининг чуқурлашувига олиб келади. Демак, ихтисослашув ижтимоий меҳнат тақсимотининг асоси ҳисобланади.

А.И.Алтуховнинг фикрига кўра «...худудий ва тармоқ меҳнат тақсимоти мамлакат ва минтақа озик-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг зарурий шартидир...», иккинчиси давлатнинг ижтимоий-иқтисодий сиёсатида устувор йўналиш эканлиги билан боғлиқ [1]. Худуд-тармоқ меҳнат тақсимоти мамлакат ишлаб чиқарувчи кучларини оқилона жойлаштириш, иқтисодиёт ва унинг алоҳида тармоқлари самарадорлигини ошириш муаммоларини ҳал қилишнинг асоси ҳисобланади [2]. Худудий меҳнат тақсимоти ишлаб чиқаришнинг географик жойлашшини тавсифлайди. Бу, бир томондан, маълум турдаги маҳсулотлар ишлаб чиқариш худудларини ажратиб туради, бошқа томондан, меҳнат натижаларининг минтақалараро товар айирбошлашни кучайтиради. Худудий меҳнат тақсимоти худудий (зонал) ихтисослашувга замин яратади [3]. Шундай экан, худуд-тармоқ меҳнат тақсимоти, жойлаштириш ва ихтисослаштириш бир-биридан ажралмас, чамбарчас боғлиқ жараёнлар ҳисобланади. Жамият таракқиёти ва меҳнат тақсимотининг чуқурлашиши натижасида қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши содда ва бетартиб тизимдан, меҳнат кооперацияси ва интеграцияси асосида худудий жиҳатдан оддий гуруҳлар, тармоқ ва тармоқлараро мажмуаларни юзага келган [4].

Қишлоқ хўжалигини худудий ташкил этиш ва маҳсулот ишлаб чиқаришни ихтисослаштириш мажмуали жараёндир. Ихтисослаштириш бир ёки бир неча тармоқнинг устувор ривожланишига имконият яратади. Бошқача айтганда худудий ташкил этиш ва ихтисослаштириш бир муаммонинг икки томони ҳисобланади. Ихтисослашув қишлоқ хўжалиги жойлашувининг бир шакли, ихтисослашув шакл ва мазмун жиҳатдан жойлашув ҳисобланади [5]. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришнинг ихтисослаштиришдан мақсад ишлаб чиқарилаётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ҳажмини кўпайтириш, ишлаб чиқариш таннархини пасайтириш, маҳсулот сифатини ошириш, истеъмолчилар эҳтиёжини қаноатлантириш, меҳнатни рағбатлантириш, ишлаб чиқариш ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини оширишдан иборат [6].

Ихтисослашувни чуқурлаштириш, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришнинг оқилона мужассамлаштириш ва жойлаштириш минтақавий ресурслардан тўлиқ ва самарали фойдаланишнинг гаровидир. Бунда худуд бозор ва табиий муҳитининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиш зарур [7]. Ушбу тушунчалар – ижтимоий меҳнат тақсимотининг шакли ҳисобланади. Худудий ташкил этиш турли хил қишлоқ хўжалиги экинларини ёки чорва молларини ареал бўйича кенг майдонга жойлашув. Ихтисослаштириш эса маълум худуд қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришнинг йўналишини аниқлаб беради. Оқилона жойлаштиришсиз мақсадга мувофиқ ихтисослаштиришнинг бўлиши мумкин эмас. Агар қишлоқ хўжалик тармоқлари чуқур ихтисослашган бўлса, улар оқилона жойлашган бўлади. Бу ҳодисалар турли худудларнинг табиий ва иқтисодий имкониятларига қараб турлича олиб борилади. Ушбу жараён ўзаро боғлиқ бўлган табиий, ижтимоий-иқтисодий омилларни илмий-амалий ўрганиш орқали амалга оширилади. Бу омилларни ўрганиш қишлоқ хўжалигини худудий ташкил этишни такомиллаштириш, ишлаб чиқаришни ихтисослаштиришни оқилона амалга оширишда муҳим аҳамият касб этади.

Муайян соҳалар ва экинларни устувор ривожлантириш учун алоҳида худудлар ва корхоналарнинг қулай табиий ва иқтисодий имкониятларидан фойдаланиш маҳсулот ишлаб чиқаришнинг кўпайтириш ва унинг сифатини ошириш, моддий ва меҳнат ҳаражатлари камайитириш ва қишлоқ хўжалиги самарадорлигини оширишга ёрдам беради.

Ушбу мулоҳазаларга суяниб таъкидлаш жоизки, қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни ихтисослаштириш доимо табиий ва ижтимоий-иқтисодий омилларнинг мавжуд имкониятларига таянади. Бу борада К.И.Иванов маълум худудда «табиий, иқтисодий ва меҳнат ресурсларининг худудий фарқларидан самарали фойдаланиш ижтимоий меҳнат унумдорлигининг юқори чўққисини таъминлайди» [8], деб таъкидлаганди. Н.Н.Баранский «иқтисодий географ жойдан жойнинг хўжаликда ихтисослашувидеги тафовутларни табиий муҳитнинг макондаги фарқлари билан таққослаб, унинг ўзига хос қонуниятларини очиқ беради» - деган сўзлари билан бу борадаги тадқиқотларнинг асл моҳиятини белгилаб берган эди.

Табиий шароит қишлоқ хўжалиги ривожланиши ва унинг худудий фарқларининг шаклланишида катта аҳамият касб этади. Табиий шароитни қишлоқ хўжалигида маҳсулот етиштиришнинг етакчи омили сифатида табиатнинг барча компонентларини ҳисобга олиш лозим. Ҳар бир худуднинг табиий шароити (худуд ер юзасининг тузилиши, иқлим, сув, ўсимлик, тупроқ ва ер ресурслари ҳолати, ёғин-сочин-сочин микдори) шу худуд деҳқончилик ёки чорвачиликнинг маълум бир ёки бир неча тармоғини ихтисослаштиришга замин яратади. Айниқса, иқлим ва

тупроқ ишлаб чиқаришни ихтисослаштириш жараёнида ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Иқлим ресурслари – бу иқлим элементлари модда ва энергиянинг микдоридир, унинг қишлоқ хўжалигида бевосита фойдаланиладиган элементлари – радиация, намлик, иссиқлик, шамол ва бошқа агроиқлим ресурсларини ҳосил қилади [9]. Тупроққа хўжалик нуктаи назардан баҳо беришда, ялпи олинган маҳсулотга қараб эмас, балки маҳсулот қиймати ва сарф-харажат микдорида қараб баҳо берилади [10]. Шунингдек, табиий ресурсларнинг мавжудлиги, уларнинг уйғунлиги, микдор ва сифат кўрсаткичлари ишлаб чиқаришнинг ҳудудий тузилиши, тармоқ ихтисослашувини маълум даражада белгилайди.

Агар Қорақалпоғистон Республикасида бир тармоқ, масалан, пахтачилик мисолида ушбу омилнинг қишлоқ хўжалиги ихтисослашувига таъсирини олиб қарайдиган бўлсак, уни етиштиришда республиканинг табиий зоналари бўйича маълум даражада фарқларни кўриш мумкин. Минтақанинг жанубий зонаси пахта етиштириш марказий ва шимолий зоналарга нисбатан ривожланган. Чунки, мазкур тармоқ ривожланиши учун жанубий зонада табиий шароитнинг нисбатан қулайлиги (самарали кунларнинг бирмунча узоқ давом этиши) билан изоҳланади.

Табиий шароитнинг чорвачилик тармоқлари жойлашиши ва ихтисослаштиришга таъсири энг аввало ҳудуднинг бевосита тупроқ-иқлим шароитига боғлиқ бўлган ем-хашак етиштириш ҳамда табиий яйловларнинг мавжудлигида кўринади. Шунингдек, табиий муҳит деҳқончилик ва чорвачилик тизими, агротехник ва мелиоратив тадбирлар мажмуасини олиб бориш жараёни ҳудудий фарқларнинг шаклланишида муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

Қишлоқ хўжалигини ҳудудий ташкил этиш ва маҳсулот ишлаб чиқаришни ихтисослаштириш учун табиий шароит билан бир қаторда ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий шароитининг (аҳоли ва меҳнат ресурслари, ишлаб чиқариш, ижтимоий, бозор ва транспорт инфратузилмалари) аҳамияти ҳам катта. Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришнинг ривожланиши

ва жойлашувига саноатнинг ривожланиши ва жойлашуви, шаҳар аҳолисининг сони, ер фондидан фойдаланиш даражаси, транспорт ва алоқа тармоғининг ҳолати, давлатнинг капитал қўйилмалари, иқтисодий сиёсат ва унинг турли районларда дифференциацияси, давлатнинг муҳофаза сиёсати ҳам таъсир қилади [11].

Я.Н.Коваленко қишлоқ хўжалигини тўғри жойлаштириш ва маҳсулот ишлаб чиқаришни ихтисослаштиришнинг қуйидаги омилларга боғлиқлигини таъкидлайди: маҳсулот ишлаб чиқариш ва ишчи кучи харажатларини тежаш ҳисобига ялпи маҳсулот ҳажмини ошириш мумкин бўлган ҳудудларга жойлаштириш; меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш; транспорт турларининг ривожланиш ҳолати; саноат ва қишлоқ хўжалигининг мутаносиб жойлашиши ва ривожланиши; илмий-техника тараққиёти ва моддий-техник базани такомиллаштириш; давлатнинг озиқ-овқат ва иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш вазифалари [12].

Бизнинг фикримизча, қишлоқ хўжалигини ихтисослаштириш алоҳида олинган зона ёки хўжаликда бош тармоқнинг ажратилиши ва унинг самарали ривожланиши учун шароит яратилишида кўринади. У ишлаб чиқариш йўналишини тавсифлайди, зона ёки хўжалик тармоғининг тузилишини белгилайди. Қишлоқ хўжалигини тўғри ихтисослаштириш меҳнат унумдорлигини оширади. Бунда бирор бир ёки бир неча экан турини ва чорва молларини кўпайтириш учун энг қулай тупроқ, иқлим ва ижтимоий-иқтисодий шароитлардан фойдаланилади. Ихтисослаштириш самарадорликни ошириш билан бир қаторда унинг сифатига ҳам ижобий таъсир кўрсатади.

Қишлоқ хўжалиги тармоқларини тўғри ҳудудий ташкил этиш ва ишлаб чиқаришни ихтисослаштириш, интенсивлаштириш ва мужассамлаштиришнинг энг муҳим шарт бўлиб, улар ўзаро узвий боғланган ва бир-бирини тоқозо қилади. Бу ўз навбатида тўғри ҳудудий ташкил этиш ва ихтисослаштиришнинг зарурлигини яна бир бор исботлайди. Мақбул ихтисослашув хўжаликнинг интенсив ривожланишига ва ишлаб чиқаришни мужассамлаштирувга замин яратади.

Адабиётлар

1. Алтухов А.И. Сельскохозяйственному производству страны необходима новая концепция размещения и специализации. // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. 2019. №8. С. 7-14. Территориально-отраслевое разделение труда в агропромышленном производстве. // АПК: экономика и управление. 2015. №7. С. 9-21.
2. Алтухов А.И. Территориально-отраслевое разделение труда в агропромышленном производстве страны в системе ее продовольственного обеспечения: вопросы методологии и практики.
3. Таранова И.В. Территориальное размещение и специализация субъектов аграрного сектора экономика региона: теория, методология, практика. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. Ставрополь. 2011. С. 8.
4. Крючков В.Г. Территориальная организация сельского хозяйства. (Проблемы и методы экономико – географического исследования). – М.: Мысль, 1978. – 268 с.
5. Заметин И.И., Перцев П.П. К вопросу о специализации сельского хозяйства. Под ред. Романенко. М.: Мысль. 1970. (414 с.) с. 36.
6. Колобова А.И., Азарин Г.М. Организация сельскохозяйственных предприятий в условиях интенсификации. М.: МСХА. 1991. С. 98.
7. Таранова И.В. Территориальное размещение и специализация субъектов аграрного сектора экономики региона: теория, методология, практика. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. Ставрополь: 2011. С.14.
8. Иванов К.И. Территориальные системы общественного производства. М.: Мысль. 1975. С. 75.
9. Файзуллаев М.А. Жанубий Ўзбекистон чўл ҳудудлари қишлоқ хўжалиги ривожланишининг иқтисодий-географик омиллари. География фанлари бўйича фалсафа доктори (Doctor of Philosophy) илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. Т.: 2017. 17 б.
10. Ракитников А.Н. География сельского хозяйства. М.: Мысль. 1970. 342 с
11. Васильев Н.В. Специализация и размещения сельскохозяйственного производства в СССР. М.: Мысль. 1965. С. 70.
12. Коваленко Я.Н. Экономика сельского хозяйства с основами аграрных рынков. М.: 1999. с. 87 б.

РЕЗЮМЕ. Мақола қишлоқ хўжалигини ихтисослаштиришнинг назарий асосларига бағишланган. Ихтисослаштириш ишлаб чиқариш самарадорлиги оширишнинг гарови эканлиги таъкидланган.

РЕЗЮМЕ. Статья посвящена теоретическим основам сельскохозяйственной специализации. Подчеркивается, что специализация является залогом повышения эффективности производства.

SUMMARY. The article is devoted to the theoretical foundations of agricultural specialization. It is emphasized that specialization is the guarantee of increasing production efficiency.